

Ю.І. Клим'юк
Чернівецький університет

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІГРАМ ТА КСЕНІЙ ІВАНА ФРАНКА

Епоха Просвітництва була визначальною в утвердженні жанру епіграми в європейській поезії. Цьому сприяла її естетика, насамперед гостре несприйняття політичних, духовних та моральних устоїв феодалізму, віра в прогрес, в силу добра, розуму людини та ін. У таких умовах епіграма стала засобом ідеологічної боротьби проти суспільних пороків та їх носіїв.

Виникнення епіграми пов'язане з давньогрецькою літературою. Її протожанр сформувався на основі епітафії. Ритуальна метафора смерті, що знайшла вираження в надгробному написі, містила у собі філософське узагальнення, повчальність, стислу форму думки, тобто ті риси, що спонукали виникнення короткого, точного, дотепного віршового висловлювання. Говорячи про літературу стародавнього Риму, Л.Єршов зазначає: "Коли такий лаконічний дво- або чотиривірш, присвячений якійсь події, особі чи предметі, отримав особливу форму під пером Луцілія, Марціала, Лукіана та інших античних поетів, що наситили цей жанр жартом, іронією, сатиричною експресією, епіграма набула свого класичного вигляду короткого вірша "на випадок", що висміює те чи інше явище суспільно-літературного життя, ту чи іншу особу" [5, с. 5].

В епіграмі первісна метафора смерті трансформувалася в метафору присвяти, викриття, осміяння. Ці її значення можуть виступати у чистому вигляді або комбінуватися між собою та з іншими видами емоційно-вольового виявлення: повчання, застереження, доброї поради тощо. Епіграма насамперед невелика за розміром. Це може бути двовірш або чотиривірш. Бувають епіграми й більші. Дуже короткі – це бліц-епіграми, довші з наявними елементами епічного сюжету – епіграматичні казки. Епіграма належить до малого жанру гумористичної та сатиричної поезії. Дедикаційна епіграма як вид вирізняється тим, що має свого адресата. По відношенню до автора він є недругом, між ними панують світоглядні розходження, антагоністичні стосунки, які, однак, не виходять за межі коректності. Епіграма завершується пуантом. Умовна діалогічність посилюється властивим полемічним тоном, інколи інвективністю. Своїм змістом вона виходить за межі стосунків автора та адресата, бо звернена до читача й розрахована на суспільний резонанс.

Близьким до епіграм є жанр ксеній, який в українській літературі зустрічається рідко. Це також короткий дотепний вірш, що містить у собі похвалу або повчання, спрямоване до адресата. Якщо в епіграмі адресат негативний персонаж, то в ксенії – позитивний.

В українській літературі жанр епіграми відомий ще з її давнього періоду. Першопочатково вона була пов'язана з геральдичними віршами (Андрій Римша "На преславные а старовечные клейноты, или гербы ясневельможного пана, пана Лва Сапги... Епикграма", "На гербы ясневельможного пана, пана Теодора Скумина, воєводи новгородского. Епикграма", друга половина XVI ст.); Мелетія Смотрицького "Епіграма на герб дому князів Огинських", XVII ст.). Прикладний характер жанру визначався певною суспільною потребою: створення насамперед образу ідеального феодала. Панегіричними у своїй основі є "Епіграмма на грамматику" (кінець XVI ст.) Лаврентія Зизанія-Тустановського та "Епіграма ("Если ту що нестройного поета мудрий обачить...")" (кінець XVI – поч. XVII ст.) Кирила Транквіліона-Ставровецького, у яких доводиться корисність для людини граматики і поезії, розкривається їх наукове, навчальне та естетичне значення. Ксенії Івана Максимовича під назвою "Епіграми" (1708) являють собою дружні поради читачеві морально-філософського змісту. Івана Величковського можна зачислити до визначних епіграмістів давньої української літератури. Йому належать цикли "Епіграми" (друга половина XVII ст.) та "З епіграм Джона Овена" кінець XVII ст.) У І.Величковського з'являються гумористичні твори з визначенням адресатом – людиною певного виду занять, в основі яких лежить метафора викриття ("Пишущему стихи", "Шевцю убогому стихи", "Паворізові" та ін.).

Сатирична епіграма утвердилась у європейській літературі в епоху Відродження, в українській поезії її поява пов'язана із творчістю Феофана Прокоповича. Його "Епіграма на кравця" (перша половина XVIII ст.) містить гнівне звинувачення адресата у злочинній непрофесійності. У такому ж дусі написана про чужинця-лікаря "Епіграма" (XVIII ст.) Павла Конюсевича. У XVIII столітті жанр епіграми в українській поезії виступає вже у повністю сформованому вигляді.

Добре розробленою у старому українському літературознавстві була теорія жанру епіграми. Г.Сивокінь відзначає, що в поетиках XVII століття їй приділялось немало уваги. Особливо дискусійним був зв'язок епіграми з лірикою та курйозними віршами, виділялися такі її художні ознаки, як невеликий розмір, дотепність, "хитрість", подавалася видова класифікація [6, с. 76-77, 94].

В "Саду поетичному" (1736-1737) Митрофана Довгалевського жанру епіграми відведений розділ "Про епіграматичну поезію, її поділ і частини", у ньому подається визначення жанру та класифікація його різновидів. Учений обґрунтовує вимоги до пуанта, з приводу цього

пише: “Зверни особливу увагу, що коли ти поет і хочеш писати дотепні поеми, то тобі слід запам’ятати: по-перше, будеш подавати виклад якоїсь речі, то з нього треба зробити дотеп або дотепний висновок, що має назву зовнішнього джерела” [1, с. 230].

Епіграма в давній українській літературі була жанром знаним і досить поширеним, творилася тодішньою українською літературною (книжною) та латинською мовами. Однак в новій українській літературі протягом XIX і на початку XX століття зустрічається рідко (представлена лише окремими зразками у Л.Глібова, В.Самійленка тощо). Саме у творчості І.Франка епіграма отримала свій подальший розвиток.

Епіграми І.Франка діляться на дві групи. Перша – це цикл “Епіграмати і ксеній” (написаний у 1874 році, уперше опублікований у кн.: Франко І. Твори: У 50-ти т. – Т. 2. – С. 445), у якому піднімаються етичні, естетичні питання та українські національні проблеми. Друга – низка творів, що з’явилися 1878 р. (вперше надруковані в журналі “Нові шляхи”, 1931, №1, с. 55), до них приєднується скомпонований у 1906 році вірш “Д.Б.” (вперше надрукований у кн.: Франко І. Твори: У 20-ти т. – Т. 13. – С. 326). Загалом це політичні епіграми. Стверджувані поетом естетичні й моральні принципи поєднуються у них з ідеєю “української справи”. Її джерелами слід вважати “Слово о полку Ігоревім”, “Історію русів”, творчість Т.Шевченка, що відбивають велику любов до рідної землі, до свого народу. Поділ України-Руси між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською, її колоніальний статус, породжували політичну вимогу визволення народу з-під їх влади, територіальної цілісності, права самим розпоряджатися благами своєї землі, мати власну державу і бути врівень з європейськими народами. Шлях до цього лежав через національне відродження українського народу. Треба було знаходити засоби його згуртування. А тому такими важливими стали питання літературної мови, на основі якої відбувалося єднання Сходу і Заходу України, спільного історичного минулого, релігії, вироблення в умовах двох імперій легальних і нелегальних форм духовного та громадсько-політичного життя українців. На цьому шляху треба було розв’язати поточні завдання поступу українського суспільства. Поетична творчість І.Франка відбиває ці процеси, що, зокрема, знайшло вираження в його епіграмах.

У циклі І.Франка “Епіграмати і ксеній” до епіграм можна віднести “Ти смієшся із мене...”, “В тісні поезію хочеш правила уняти...”, “Мудро ти розправляєш о штуці...”, “Все говориш: єдності й згоди русинам треба!..”; до ксеній – “Думаєш, плакати нам треба...”, “Других похибки ти збираєшся поправляти...”, “Тихо трудячись...”. Епіграми та ксенії мають безіменного адресата. Метафора викриття, що лежить у їх основі поєднується з прийомами висміяння в епіграмах, а в ксеніях – з дружніми порадами, спрямованими на виправлення вад характеру чи якихось неправильних дій або поглядів.

Сюжети епіграм та ксеній циклу відбивають зв'язок суспільно значущих тем із готовими сентенціями народнорозмовного або книжного походження. В епіграмі "Ти смієшся із мене..." використаний фразеологізм "киснути в чорнилі". Сюжет епіграми розгортається завдяки протиставленню розумової праці іншим видам діяльності, що переходить у тезу серйозного і несерйозного ставлення до життя.

Проблема єдності і згоди між українцями розробляється в епіграмі "Все говориш...". Логічна основа сюжету твору криється в народній мудрості: "Починай з себе". Заклики адресата до єдності й згоди між русинами знаходять ствердження у запитанні автора: "Але чому ж бо сам так незгідливий еси?" [7, т. 2, с. 445]. Таким чином, поступ українського суспільства ставиться у залежність від морального рівня його членів. Та ж теза розробляється в сюжеті ксенії "Других похибки ти збираєшся поправляти...". Дидактично спрямовані ксенії циклу своїм змістом пов'язані з ідеєю суспільного поступу. Автор у них довірливо звертається до адресата з дружньою порадою або звіряє йому свої помисли. У ксенії "Думаєш плакати нам треба..." адресат називається братом. Її сюжет зводиться до логічної форми: не плакати треба, а працювати. Використовуючи алегоричний образ хати і сміття, під якими розуміється українське життя і те, що йому заважає розвиватися далі, автор закликає кожного позбавитися поганого й наводити всюди порядок.

Заключний двовірш циклу "Тихо трудячись..." є узагальненням сказаного у попередніх творах. Це ксенія, сюжет якої реалізується через звертання до широкого загалу, до братів із закликком невтомно працювати і йти до цілі. Спіратися треба на власні сили.

У циклі піднімаються питання естетики. Думка про безмежні можливості словесності втілена в лаконічній формі двовіршів: "В тісні поезію хочеш правила уняти...", "Мудро ти розправляєш о штуці...". Ми не знаємо суті суперечки між автором та адресатом, але маємо антонімічні повчальні висловлювання, що містять у собі квінтесенцію думки. Сюжет епіграми "В тісні поезію хочеш правила уняти..." пов'язаний із думкою про її необмежені можливості. Автор стверджує, що поезія була раніше, ніж проза: "Адже ж скорше Гомер був, ніж Арістотелес!" [7, т. 2, с. 445]. Цим заперечує тезу адресата, що поезію можна загнати в якісь правила.

Епіграма "Мудро ти розправляєш о штуці..." має сюжет, що пов'язаний із думкою: у людини, яка багато говорить про мистецтво, художню літературу, відсутнє їх глибоке розуміння.

Боротьба за українську ідею є провідною у циклі. Вона може мати вираження в політичному, моральному та естетичному аспектах. Метафора присвяти в епіграмах пов'язана із пафосом викриття, осміяння адресата, а в ксеніях із дружньою порадою, навіть закликком. Повчальність цих творів спрямована на подолання негативних

суспільних явищ, неправильного підходу до розв'язання назрілих проблем та позбавлення хиб власного характеру. Епіграми і ксенії мають адресата, але він є безіменним, тобто збірним образом.

1878 р. І.Франко звертається до сатиричної епіграми, політично гострої, часто спрямованої проти конкретних осіб або періодичних видань, як правило, з москвофільського табору, інколи народовців.

Виплекане російською пропагандою москвофільство як одна із форм політичного життя українців у Галичині, Закарпатті та Буковині пройшло певні етапи свого розвитку. Від захоплення російською культурою та прихильного ставлення до народу в 40-60 роках ХІХ ст. до думки про повну ідентичність з ним, сприйняття російської літературної мови як своєї на початку ХХ ст. Оманлива культурологічна ідея М.Погодіна, підтримана матеріально на західноукраїнських землях царським урядом, стала вираженням російського націоналізму, спрямованого на загарбання українських земель та асиміляцію народу.

Вже в сімдесяті роки ХІХ ст. М.Драгоманов повів проти москвофільства рішучу боротьбу. У своїх "Трьох листах до редакції "Друга"" (1875-1876) він спрямовує галицьку інтелігенцію на шлях національного відродження [2, с. 397-427]. І.Франко сприйняв українофільські ідеї М.Драгоманова. Ставши його послідовником, він зайняв непримиренну позицію щодо москвофільства. У своїх наукових та публіцистичних працях "Критичні письма о галицькій інтелігенції" (1878), "Безглузде мимрення" (1889), "Етимологія і фонетика в южноруській літературі" (1894), "Мистифікація чи ідіотизм" (1905) та інших він викривав зневажливе ставлення москвофілів до свого народу, відкидав язичіє, тобто мову, якою писали свої твори москвофіли, пропагував народну мову, показував відірваність москвофілів від європейських передових ідей. Проблема москвофільства знайшла вираження і в поетичній творчості І.Франка. Зокрема, дошкульне висміювання, властиве жанру епіграми, створювало сприятливі умови для освоєння цієї теми.

Епіграми "В-ові П-ому" та "Д.Б." присвячені москвофільським діячам Венедикту Площанському та Богданові Дідицькому. Сюжет першої будується на сентенції: "Слово – чудний дар природи". Якщо людина недостойна, то може його втратити. Таким є адресат, бо з допомогою слова не волю ніс своєму народові, а намагався тримати його в тюрмі. Епіграма "Д.Б." можливо є відгуком І.Франка на книгу спогадів Б.Дідицького "Своє – життєві записки" (1906). Її сюжет пов'язаний з алегорією: адресат прирівнюється до стовпа, що стоїть на роздоріжжі і вказує шлях "взад і вперед", але сам не може й кроку ступити. Цим автор заперечує будь-яке позитивне значення його діяльності і разом з тим тієї справи, якій він присвятив усе своє життя.

Інші дві епіграми "Слово" та "Слово" і "Правда"" спрямовані проти москвофільської газети "Слово". В епіграмі "Слово" обігрується

евангельський вислів "Вначалі бі слово у Бога". Сюжет твориться на основі комічної ситуації, що виникає внаслідок підміни "слова" відповідною назвою московфільської газети, редактором якої був Богдан Дідицький. Автор натякає, що "Слово" таємно субсидувалося російським самодержавством. Журнал "Правда", що стояв на народовських позиціях, своєю діяльністю сприяв пробудженню національної свідомості українців. Сюжет епіграми "Слово" і "Правда" будується на протиставленні цих двох видань. І.Франко дотепно і в дуже лаконічній формі висміює газету "Слово". Йдучи проти інтересів свого народу, її видавцям постійно треба було вдаватися до брехні, тому й може їм дорікнути браком правди.

Народовський рух, що виник у Галичині на початку 60-х років XIX ст. в середовищі української інтелігенції на противагу московфільству, поширився на Буковині та Закарпатті. Саме орієнтація на народну мову, організація періодичних видань, культурно-освітніх та наукових товариств привела до вагомих здобутків у галузях літератури, мистецтва, науки, освіти, загалом до піднесення національної свідомості українців. Протиставлення, а потім і перевага народовців над московфілами та вплив організованих форм політичного життя Західної Європи спричинили появу у 90-х роках XIX ст. перших українських партій. Однак, у народовському русі були люди, які в силу обставин посідали значне місце у ньому, але не мали для цього ні відповідних здібностей, ні широти поглядів і своєю діяльністю, а часто і бездіяльністю завдавали йому шкоди і це знаходило вираження у творчості І.Франка.

Епіграми "Словар-поет" та "Вер-ий" направлені проти Івана Верхратського – народовця, поета й учителя Дрогобицької гімназії. У першій сюжет пов'язаний із тезою – поезія це не набір слів і тому треба, щоб у ній був дух. Автор висміює бездарного поета І.Верхратського. У другій епіграмі розкривається суть досить поширеного суспільного явища: декларативного лібералізму української інтелігенції. З іронією говорить поет про І.Верхратського, який вважає себе демократом. Сюжет епіграми будується на запитанні та відповіді, що протиставляються:

Хто се Вер-ий? О, се демократ,

Але не Йванові простому брат [7, т. 2, с. 284]!

Таким чином проблема розв'язується з погляду передових ідей свого часу.

"П'ять гріхів головних" належать до виду безадресних епіграм. Метафора осуду створює сюжет від імені ос, які вказують п'ять головних гріхів: пересуди, неуцтво, підлість, несумлінність, беззасадність. Автор ніби застерігає всіх, хто схильний до них, і формує суспільну думку на необхідність їх позбутися. У вірші розвивається межа між ліричним та сатиричним тоном. Викриття

загальних моральних вад людей, які перешкоджають рухові вперед до вирішення національно-патріотичних завдань, завдяки образу ос набуває дуже злободенного характеру. Вірш без конкретного адресата, спрямований проти певних хиб української спільноти, стосується кожного, кому дорогі її інтереси.

Більші, ніж ці, за розміром твори І.Франка "Арістофан II" (1878) та "Послухайте, добрі люди, що маю казати..." (1878) можна віднести до епіграматичних казок. Першим виділив цей різновид жанру німецький просвітитель Г.-Е. Лессінг у XVIII ст. Його характерною ознакою є наявність епічних елементів сюжету. Особливе значення має закінчення твору. Як пише В.Васильєв: "Щоби уразити жертву з найбільшим ефектом, автор веде читача в хибному напрямку і лишень у завершальній фразі, інколи навіть в останньому слові, раптом повертає назад те, що розвивалося природньо і, здавалось би, добре для адресата епіграми" [4, с. II]. І.Франко у своїх епіграматичних казках, розповідаючи в іронічному дусі про якусь подію, від твердження раптово переходить в закінченні твору до його заперечення, піддає висміюванню негативні вчинки адресата та риси його характеру.

Сюжет вірша І.Франка "Арістофан II" створюється за аналогією до давньогрецької історії з життя комедіографа Арістофана, який за викривальність і правду у своїх творах зазнав покарання киями. Адресат твору І.Франка полярний, обережний, він про правду висловлювався лише метафорично, нікого "огненным гумором" не палив і давав можливість крутитися навколо себе різним пройдисвітам, які робили вигляд, що працюють на благо вітчизни. Він подібний до Арістофана тим, "що за свою діяльність, як тамтой, київ дістав". Образ адресата є узагальненим, автор вказує на типовість такої поведінки багатьох представників галицької інтелігенції. Сюжет епіграматичної казки "Послухайте, добрі люди, що маю казати..." будується на приказці "Встав на ліву ногу". У творі висміюється ксьондз-директор Львівської гімназії, якого автор називає Васильком. Важко зрозуміти, чому він постійно засмучений. Епічний характер розповіді в поєднанні з іронічним вгадуванням причин печалі директора створює гумористичну ситуацію. Постійне очікування чогось страшного позбавляє адресата життєрадісності, а разом з нею діяльного підходу до життя, і саме це обурює автора.

Сюжети епіграматичних казок І.Франка багаті на колізійні моменти, які загалом є узгодженими між собою, але не ведуть до розв'язки. На їх основі визріває протилежне за своїм значенням закінчення вірша. Сила пуанту не лише в його антитезному характері, але й у співпаданні у ньому кульмінації та розв'язки твору.

Епіграмам І.Франка властива двочастинна структура, вони складаються переважно з твердження та заперечення. На їх основі й будується мінісюжет поетичного висловлювання. Його спрямування

визначається гумористичним ладом епіграм, який твориться певними художньо-стильовими прийомами. Насамперед зверненням до народнорозмовних фразеологізмів, зокрема у циклі "Епіграмати та ксенії". Вони мають узагальнюючий характер, гумористичні за своїм походженням, або набувають такого відтінку в контексті твору: "смієшся із мене", "мов той рабин старий, пліснію в книгах", "жиєш легкодумно", "не зачинав братись до праці в житті" ("Ти смієшся із мене..."); "Думаєш, плакати нам треба над нинішнім нашим станом?", "виметім з хати сміття" ("Думаєш, плакати нам треба..."); "власнії блуди поправ" ("Других похибки ти збираєшся поправляти..."); "єдності й згоди русинам треба..." ("Все говориш..."); "поволі ступаймо до цілі" ("Тихо трудячись..."). Фразеологізми розкривають образ адресата, надають йому колоритності, виступають основними засобами вираження авторської думки.

Для епіграм циклу характерний умовний діалог між автором та адресатом. У більшості з них автор переповідає думки, наміри, вчинки адресата і сам заперечує йому. Поставлена в епіграмі проблема знаходить таким чином правильне вирішення. Як це маємо, скажімо, у четвертій епіграмі:

Мудро ти розправляєш о штуці, словесності, – але корова,
Що багато ричить, мало дає молока [7, т. 2, с. 445].

Ряд творів циклу побудовані як запитання, у якому передається погляд адресата на якусь проблему і авторська повчальна відповідь-ствердження, що його заперечує. Або, навпаки, ствердження, що відтворює думку адресата, і запитання-відповідь автора:

Все говориш: єдності й згоди русинам треба!

Але чому ж бо сам так незгідливий єси [7, т. 2, с. 445]?

Старослов'янізм "єси" підкреслює негативність поведінки адресата, який свою точку зору ставить вище за інших.

Особливістю останнього вірша циклу, ксенії "Тихо, трудячись...", є закличність конструкції, головне смислове навантаження якої пов'язане зі словом "труд", що переходить у твердження: "Лиш, що набуде наш труд, своїм те можемо назвати!" [7, т. 2, с. 445]. Як бачимо, інколи автор відходить від гумористичного забарвлення. До цього спонукає серйозність поставленої у творі проблеми.

Епіграми, написані в 1874 році, мають антитезову стильову структуру, І.Франко у них звертається до стійких народнорозмовних понять чи книжних сентенцій, у процесі поетичного висловлювання протиставляються слова високого та низького стилю.

В епіграмах, що виникли у 1878 та 1906 роках, І.Франко висміює конкретних осіб. Він використовує різні сатиричні засоби створення образу адресата, насамперед комічного. Такими є образи Венедикта Площанського, Івана Верхратського.

В основі епіграми "В-ові П-ому" лежить антонімічна конструкція, що пов'язана з фразою "Слово – чудний дар природи" і поняттям "втратити дар слова", а також зі словами "воля" і "тюрма" і відображає ставлення адресата до народу, для визначення якого вживається епітет політичного змісту "світ рутенський". В пуанті епіграми поєдналися клини і гнівне звинувачення:

Та природа ж тих карає, хто відбіг від прав її, –

Як негідному – дар слова, певно, відбере тобі [7, т. 2, с. 284].

Епіграма "Д. Б." написана від імені адресата. Автор використовує прийом самовикриття. Алегоричний образ політичного діяча, москвофіла втілюється у стовпі на роздоріжжю. Стверджуючи: "А сам ні кроку поступить не можу" [7, т. 3, с. 363]. – "Д.Б." тільки комусь вказує дорогу. Автор цим розкриває його реакційну суть.

Написане в лапках і з великої літери "Слово" в євангельському вислові "Вначалі бі слово у Бога" в епіграмі І.Франка набуває значення москвофільського періодичного органу. Іншим стає його образний зміст. Відбувається зміна лексичного складу фразеологізму. Досліджуючи причини появи варіантів стійкого вислову в поетичній мові, Є.Іванова-Янковська вказує на потребу його пристосування "до незвичного для нього контексту" [3, с. 65]. У вислові "Вначалі бі "Слово" у Бога" протистоять два значення – євангельське та нове, що закладене в епіграмі І.Франка. Саме це і є джерелом викривального сміху. Автор спрямовує поетичне висловлювання шляхом прогресуючої градації. Поєднання старослов'янізмів "Вначалі бі слово у Бога" і розмовно-побутових слів ("укра", "стесав", "продав"), протилежних за значенням понять ("Бог" і "чорт") – загалом високого і низького стилю та клімаксу з пуантом надає епіграмі І.Франка сатиричного забарвлення і глибокого політичного змісту.

В епіграмі ""Слово" і "Правда"" І.Франко вдало обіграє назви цих періодичних видань. Розвиток поетичного висловлювання пов'язаний із змістом їх назв та номінативним значенням слова "правда". Це дає змогу закінчити епіграму ефектним пуантом: "Бо правди-то іменно "Слову" хибує" [7, т. 2, с. 284]. Автор в дуже дотепній формі розкриває реакційну сутність москвофільства.

В епіграмі "Словар-поет" смішною є сама описувана ситуація: поет ходив і збирав слова. Із тих буденних слів уклав "стихи". Цьому старослов'янізмові протистоїть вислів, що має діалектне забарвлення ("але ще б му раз піти"), який переростає в дотепне зауваження: "Духу до стихів найти".

Високий стиль першого віршованого рядка "Вер-ий", у якому адресат називається "демократом", нівелюється другим рядком: "Але не Иванові простому брат!". За логікою демократ мав би бути братом простої людини, та Вер-ий лише удає із себе демократа. Таке протиставлення створює в епіграмі смішну ситуацію, виникає образ

зарозумілої, пихатої людини. Заперечне речення, у якому до того ж порушений порядок слів (інверсія "Йванові простому") дає змогу підкреслити, акцентувати увагу на них, тому й набуває це протиставлення іронічного змісту.

Епіграма "П'ять гріхів головних" написана від імені ос. У народнорозмовному дусі ведеться мінімонолог, що передає дзиччання комах. Створюється казкова ситуація, коли оси говорять. Колективне їхнє начало спрямоване проти політично-моральних недугів українського суспільства. Для епіграми характерні народнорозмовні вислови з діалектним забарвленням: "... та жало в нас остре є, хто не хоче го зазнати, най ся добре стереже!" [7, т. 2, с. 284].

Епіграматична казка "Арістофан II" будується на смисловій аналогії: Арістофан I був скараний киями в стародавній Греції за правду, галицький діяч за те, що не бореться за правду, зазнає побиття киями і тому отримує ймення Арістофан II. Ситуація має умовно-літературний характер. Здавалося б, вигадка, жарт, при яких бажане видається за дійсне, насправді вони дають змогу осудити негативне явище в житті галицької інтелігенції. Вірш побудований на заперечувальних реченнях, у яких висміюється позиція адресата. Пуант складається із запитання та відповіді:

Але чим ще він подібний до Арістофана став?

Тим, що за свою діяльність, як тамтой, київ дістав [7, т. 2, с. 285].

Епіграматична казка "Послухайте, добрі люди, що маю казати..." своїм початком та ритмікою, способом викладу матеріалу пародіює народні співанки-хроніки. Комічного спрямування їй надають слова та вислови розмовно-побутового характеру, а також їх поєднання зі словами книжними (низького і високого стилів). Зачин твору "Послухайте, добрі люди, що маю казати" розвивається далі у словесні конструкції, що протистоять одна одній: "Хоч не скажу естетично – не буду брехати...". "Естетично" та "брехати" слова різностильові. Автор римує слова, що посилюють значення одне одного: день "феральний", тобто нещасливий, фатальний, і ксьондз-директор – "печальний", такий стан адресата викликає усмішку читача. Далі автор ніби хоче розгадати, у чому ж причина цього смутку, і вживає народнопобутові вислови: "сон який поганий віщував му лихо", "гімназисти не сидять му тихо", "які мислі вчені та високі не давали супокою, мов куці сороки?". Нагнітаючи напругу оповіді, автор зводить міркування до дуже простої, забобонної у своїй основі причини: директор "встаючи, став на ліву ногу!". Явною стає безглуздість такої поведінки.

Жанр епіграми у творчості І.Франка представлений такими різновидами, як блиц-епіграма, власне епіграма, дедикаційна епіграма, сатирична епіграма, епіграматична казка, поряд із ними зустрічається і ксенія. Метафора викриття, що творить зародок епіграми, розкривається через поетичне висловлювання, яке у кожному

конкретному випадкові пов'язане із різноманітними гумористичними сюжетами. Вони формуються ідейно-тематичним змістом – своєрідною реакцією автора на проблеми тодішнього суспільного життя, відбивають його бажання добитися змін на краще, тобто мають екстраверсійний характер.

Для епіграм І.Франка властива двочастинна побудова: у першій подається якесь твердження, у другій – воно заперечується. Така архітектоніка твору пов'язана із умовним діалогом між автором та адресатом або тим, хто стоїть за зображуваним предметом чи явищем. Якщо в епіграмі є адресат, то у першій частині автор передає своїми словами його думку, позицію з того чи іншого питання, розуміння ним якихось подій і сам йому заперечує у другій частині. Маємо умовне звернення до адресата і пряму викривально-сатиричну або з елементом осміяння відповідь. У кожній окремії епіграмі сюжет має конкретне вирішення, пов'язане із адресатом, його та авторськими світоглядними позиціями. Епіграми І.Франка закінчуються пуантом, влучним дотепом, що точно вражає в ціль. Пуант, як правило, викривальний, повчально-гумористичний.

Метафора викриття пов'язана із сміховою структурою епіграм та ксеній І.Франка. У їх центрі знаходиться образ адресата, може бути також якийсь предмет або суспільне явище. Щоб надати їм комічного вигляду, автор звертається до відповідних композиційних та стильових прийомів. Епіграмам І.Франка властивий біполярний спосіб висловлювання, між полюсами якого створюється напруга іронічно-дотепного ствердження та заперечення. За своєю логічною побудовою епіграми та ксенії мають тезу та антитезу. Теза часто виступає у формі іронічної передачі автором думки чи позиції адресата або іронічного звертання до адресата та тих, хто стоїть за зображуваним предметом чи суспільним явищем. Антитеза – дружнє або сатиричне повчання, у якому міститься відверта правда, викриття, осміяння. В епіграмах, епіграматичних казках та ксеніях наявна полемічна вищість автора над адресатом. У ксеніях антитеза – дружня порада: як позбутися якихось негативних рис характеру чи правильно розв'язати нагальне суспільне питання.

Гумористичного забарвлення епіграмам та ксеніям І.Франка надає поєднання високого та низького стилю: книжні слова, старослов'янізми вживаються поряд із словами, висловами народнорозмовними. Надзвичайно різноманітною є специфіка синтаксичної організації тексту: тут і передача словами автора прямої мови, риторичні питальні, звертальні, стверджувальні речення, умовний діалог, пряма мова та ін. Все це забезпечує динамічність зображення подій та висловлення думки, легкість, дотепність.

Епіграми та ксенії І.Франка продовжують традиції давньої української епіграми, але відчутним є їх зв'язок з іншими гумористичними жанрами

нової української літератури: сатиричним віршем, пародією, гуморескою (співомовкою) та найбільше з байкою-приповідкою. Їх єднає стрімкий розвиток думки та згорнутість сюжету, повчальність, двочастинна побудова. На відміну від байки, алегоризм не є визначальною рисою епіграми. Друга частина епіграм та ксеній І.Франка завершується пуантом, у той час, як у байки – мораллю, тобто узагальненим висновком. Одначе, близькість епіграми та байки спричинила появу в гумористичній поезії ХХ ст. такого різновиду жанру як байка-епіграма.

Орієнтація І.Франка у своїй творчості на народну мову породила засвоєння ним естетичних норм українського фольклору. Його епіграми та ксенії багаті на рецепції з уснопоетичної творчості (вислови, сентенції, прислів'я), а також прийоми творення сміху властиві таким жанрам, як коломийка, частівка, прислівка, прислів'я та приказка (лаконічна форма викладу думки у поєднанні з легкістю, іронією, дотепністю та ін.). Епіграми та ксенії І.Франка звернені до загалу, у них стверджуються важливі політичні думки, спрямовані на подолання перешкод, що стоять на шляху поступального руху українського суспільства і віддаляють вирішення національного питання.

1. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) – К., 1973.
2. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т. 1.
3. Иванова-Янковская Е.А. Варьирование фразеологизмов в современной стихотворной речи // Язык художественных произведений: Сборник статей. – Омск, 1966.
4. Русская эпиграмма. – М., 1990.
5. Русская эпиграмма второй половины XVII – начала XX в. – Ленинград, 1975.
6. Сивокінь Г.М. Давні українські поетики. – Харків, 1960.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976. – Т. 2; Т. 3.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.98.

Summary

The article presents the first attempt to fully analyze I. Franko's epigrams. The most essential features of epigrams, the main idea, theme and style are defined on the basis of historical, literary and theoretical material. Much attention is paid to constructive peculiarities of microsubjects as the main means of poetic expression. Political epigrams dealing with the important problems of social life, i.e. "pro-moscovity", "narodovstvo", the search of ways to settle Ukrainian national question, are in the centre of investigation.

© Ю.І.Клим'юк, 1998.